พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

แปล

เจ้าภาพพิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

นางแหวน ช้างสาตร

เมรุวัดบางขวาง จ. นนทบุรี

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๙

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

แปล

เจ้าภาพพิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

นางแหวน ช้างสาตร

ณ เมรุวัดบางขวาง จ. นนทบุรี

๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๙

คำนำ

นางลำใย ช้างสาตร ได้ปรารภการฌาปนกิจศพนางแหวนผู้มารดา ต้องการจะให้มีหนังสือสำหรับแจกแก่บรรดาแขกผู้มีเกียรติที่มาในงาน ได้มอบให้ข้าพเจ้าจัดหาหนังสือที่จะพิมพ์เพื่อแจกแก่บรรดาผู้มีเกียรตินั้น ข้าพเจ้าได้นึกหาเรื่องที่พอสมควรที่จะพิมพ์ขึ้นให้เป็นเรื่องที่เหมาะสมแก่ผู้อ่าน เพราะถ้าหนักนัก ก็อ่านยากเข้าใจยาก และทำให้ผู้อ่านเบื่อหน่าย ถ้าเล่มใหญ่นัก ก็มักจะอ่านไม่จบ จึงนับว่าเป็นเรื่องยากลำบาก ยากที่จะทำให้พอเหมาะได้ จึงได้นึกถึงเรื่องงานศพเมื่อมีใครตาย ก็มักจะมีผู้ไปเยี่ยมศพและฟังพระสวดพระอภิธรรม บางท่านก็มีญาติมาก ผู้ฟังสวดก็มากพระก็สวดไป ผู้ไปเยี่ยมศพก็ฟังกันไปพอเป็นกิริยาบุญ คือนั่งประณมมือฟัง บางท่านก็ฟังไปพลางคุยกันไปพลางเพราะฟังไม่รู้เรื่อง หรือไม่สนใจฟังเป็นต้น

ข้าพเจ้าประสงค์จะให้ผู้ฟังรู้เรื่องในพระอภิธรรมที่พระท่านสวด จึงรวบรวมและขอให้ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร ช่วยตรวจและแปลให้ รวม ๗ คัมภีร์ แล้วพิมพ์ขึ้นสำหรับแจกในงานนี้ และหนังสือเล่มนี้เคยพิมพ์มาครั้งหนึ่งแล้ว แต่หมดไปจึงได้ชำระและนำมาพิมพ์ใหม่

แท้จริงเรื่องของอภิธรรมนี้ เป็นเรื่องที่น่าศึกษามาก ท่านได้กล่าวว่าเป็นธรรมขั้นละเอียดและขั้นสูง รวม ๗ พระคัมภีร์ คือ

สังคณี ๑ วิภังค์ ๑ ธาตุกถา ๑ ปุคคลบัญญัติ ๑ ยมก ๑ ปัฏฐาน ๑ พระอาจารย์ได้นำมากล่าวไว้เป็นหัวใจ เรียกว่าหัวใจพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ว่า สํ. วิ. ธา. ปุ. กะ. ยะ. ปะ. เลยกลายเป็นของขลังไป แต่ข้าพเจ้าไม่ได้มุ่งถึงเรื่องของขลัง มุ่งแต่เรื่องที่จะยังประโยชน์ คือความรู้ในเรื่องธรรมะเท่านั้นนั่นแล อันเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายในที่นี้

พระญาณวโรดม

วัดบวรนิเวศวิหาร

๒ พฤษภาคม ๒๕๑๙

นางแหวน ช้างสาตร

ชาตะ ๒๔๒๙

มตะ ๒๕๑๙

ประวัติย่อ

นางแหวน ช้างสาตร เป็นธิดาคนโตของนายพลอย และนางพัน เกิดที่บ้านเหนือคลองบางขวาง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีจอ พุทธศักราช ๒๔๒๙ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา คือ

๑. นางแหวน ช้างสาตร

๒. นางหนู จีนอิ่ม (ถึงแก่กรรม)

๓. นายแปลก พลอยไพพรรณ

นางแหวน ช้างสาตร เป็นกำพร้าบิดามาตั้งแต่เยาว์วัย ต้องอยู่ในความอุปการะดูแลของอุบาสิกานุ้ย ผู้เป็นป้า ต่อมาได้ทำการสมรสกับนายสาย ช้างสาตร ครั้นแล้วจึงได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านปากแม่น้ำอ้อม ตรงข้ามกับตลาดขวัญ จังหวัดนนทบุรี มีบุตรธิดาด้วยกัน ๕ คน คือ

๑. นางลำใย ระงับภัย

๒. ชาย (ถึงแก่กรรมในครรภ์)

๓. นายสมบุญ ช้างสาตร

๔. นายสนั่น (สูญหายไป)

๕. นายสิงห์ ช้างสาตร

นางแหวน ช้างสาตร ตั้งแต่ได้สมรสอยู่ร่วมกันมากับนายสายแล้ว ได้ช่วยกันประกอบอาชีพทำสวน มีความขยันหมั่นเพียร รู้จักเก็บงำทรัพย์สินที่แสวงหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร รู้จักจับจ่ายใช้สอย ทั้งรู้จักสงเคราะห์คนที่ควรสงเคราะห์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนที่ควรเอื้อเฟื้อ และรู้จักคบคนที่ควรคบ มีจิตใจไมตรีต่อเพื่อนบ้านเรือนเคียง มีจิตใจมากไปด้วยบุญกุศล ได้ร่วมกับสามีบริจาคทรัพย์สร้างถาวรวัตถุขึ้นไว้ในวัดบางขวาง เป็นจำนวนไม่น้อย มีโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ และหอระฆังเป็นต้น ประกอบด้วยมีจิตใจเป็นกุศลเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งเสมอมา

เมื่อนายสาย ช้างสาตร ผู้สามี ได้ถึงแก่กรรมลงเมื่อปี ๒๕๐๖ ก็ได้ย้ายมาอยู่ที่ซอยเรวดี ถนนติวานนท์ โดยอยู่ร่วมกับนางลำใยลูกสาวคนโต และหลานสาว ต่อมานางแหวนเริ่มชรา สุขภาพไม่แข็งแรง จึงได้ไปเชิญนายแพทย์ให้มาตรวจรักษา และนายแพทย์ก็ได้ให้การตรวจรักษาเป็นอย่างดี ตลอดเวลา ๑๐ ปีเศษ และเมื่อปี ๒๕๑๖ ได้หกล้มลง จนไม่สามารถจะเดินได้มาเป็นเวลา ๓ ปีเศษ ถึงเช่นนั้นก็ตาม นางแหวนแม้จะถูกความเจ็บไข้เบียดเบียนมาโดยตลอด ก็ยังเป็นผู้มีสติมั่นคง ไม่มีอาการเหลวไหลเลย จนทำให้ลูก ๆ คิดกันว่า นางแหวนคงจะมีอายุยืนไปได้อีกนาน แต่แล้วเมื่อถูกความเจ็บไข้เบียดเบียนมากขึ้นจนไม่สามารถที่แพทย์จะเยียวยารักษาให้หายได้ ถึงสัปดาห์สุดท้ายได้เริ่มรับอาหารน้อยลง และได้ถามธิดาว่า เมื่อไหร่จะถึงวันพระ ให้นำเงินไปถวายวัดบางขวางเป็นมูลค่า ๕๐๐ บาท และสั่งกำชับว่าให้รีบไป

ประเดี๋ยวจะไม่ทัน ทำให้บุตรธิดาต่างพากันตะลึงงงงวยไปตาม ๆ กัน นี่เป็นข้อที่ยืนยันถึงข้อที่มีสติดีมั่นคงในทางพระพุทธศาสนา ต่อจากนั้นก็มิได้สั่งอะไรอีกเลย พอถึงเวลา ๐๙.๐๐ น. ซึ่งเป็นวันพระสิ้นเดือนยี่ ตรงกับวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๑๙ ก็ถึงแก่กรรมลงด้วยความสงบ ท่ามกลางแห่งบุตรธิดาผู้พยาบาล รวมอายุได้ ๘๙ ปี

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

รูปของสัตว์ผู้ต้องตาย ย่อมย่อยยับแตกสลายไป แต่ส่วนชื่อและโคตรยังเหลือปรากฏอยู่ไม่สูญหาย.

พระอภิธรรม[๑]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. (๓)

๑. ธมฺมสงฺคณี

กุสลา ธมฺมา. ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล, คือ ไม่มีโทษอันบัณฑิตติเตียน, มีสุขเป็นวิบากต่อไป.

อกุสลา ธมฺมา. ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล, คือ มีโทษอันบัณฑิตติเตียน, มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป.

อพฺยากตา ธมฺมา. ธรรมทั้งหลายเป็นอัพยากฤต, คือ ท่านไม่พยากรณ์ว่า เป็นกุศลหรืออกุศล, คือเป็นธรรมกลาง ๆ.

กตเม ธมฺมา กุสลา. ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเป็นไฉน ?.

ยสฺมึ สมเย. ในสมัยใด.

กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ. จิตเป็นกุศลอันหยั่งลงสู่กาม ย่อมเกิดขึ้น.

โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ. เป็นไปกับโสมนัส ประกอบพร้อมด้วยญาณ.

รูปารมฺมณํ วา. ปรารภอารมณ์ คือรูป, หรือมีรูปเป็นอารมณ์บ้าง.

---

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร แปลไว้ ตั้งแต่เป็นพระเปรียญ แปลเป็นไปในทำนองอธิบายย่อ ๆ พอเป็นทางกำหนด ถ้าแปลเท่าศัพท์จักเข้าใจยาก บางตอนอาจไม่เข้าใจก็ได้.

สทฺทารมฺมณํ วา. ปรารภอารมณ์ คือเสียง, หรือมีเสียงเป็นอารมณ์บ้าง.

คนฺธารมฺมณํ วา. ปรารภอารมณ์ คือกลิ่น, หรือมีกลิ่นเป็นอารมณ์บ้าง.

รสารมฺมณํ วา. ปรารภอารมณ์ คือรส, หรือมีรสเป็นอารมณ์บ้าง.

โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ วา. ปรารภอารมณ์ คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง, หรือมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์บ้าง.

ธมฺมารมฺมณํ วา. ปรารภอารมณ์ คือธรรม, เรื่องที่เกิดแก่ใจ, หรือมีธรรมเป็นอารมณ์บ้าง.

ยํ ยํ วา ปนารพฺภ. ปรารภอารมณ์ใด ๆ บ้างก็ดี.

ตสฺมึ สมเย. ในสมัยนั้น.

ผสฺโส โหติ. ความประจวบต้องกันแห่งอายตนะภายใน ภายนอก, และวิญญาณย่อมมี. ฯ ล ฯ

อวิกฺเขโป โหติ. ความไม่ฟุ้งซ่านย่อมมี.

เย วา ปน ตสฺมึ สมเย อญฺเญปิ อตฺถิ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา อรูปิโน ธมฺมา. ก็หรือว่า ธรรมทั้งหลายอันไม่มีรูป, ที่อาศัยเกิดขึ้นแม้เหล่าอื่นใดมีอยู่ในสมัยนั้น.

อิเม ธมฺมา กุสลา. ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล.

---

๒. วิภงฺโค

ปญฺจกฺขนฺธา.	ขันธ์คือกองทั้ง ๕.
รูปกฺขนฺโธ.	รูปขันธ์ กองรูป ๑.
เวทนากฺขนฺโธ.	เวทนาขันธ์ กองเวทนา ๑.
สญฺญากฺขนฺโธ.	สัญญาขันธ์ กองสัญญา ๑.
สงฺขารกฺขนฺโธ.	สังขารขันธ์ กองสังขาร ๑.
วิญฺญาณกฺขนฺโธ.	วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ๑.

ตตฺถ กตโม รูปกฺขนฺโธ. ในขันธ์ทั้ง ๕ นั้น, รูปขันธ์เปน ไฉน ?

ยงฺกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ. รูปอันใดอันหนึ่ง เปนอดีตล่วงไปแล้ว, เปนอนาคต ยังมิได้มีมา, เปนปัจจุบัน เกิดขึ้นอยู่เฉพาะหน้า.

อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา. เปนภายในหรือภายนอก.

โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา. หยาบหรือละเอียด.

หีนํ วา ปณีตํ วา. เลวหรือประณีต.

ยํ ทูเร วา สนฺติเก วา. อันใด ในที่ไกลหรือในที่ใกล้.

ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญูหิตฺวา อภิสงฺขิปิตฺวา. ประมวลย่นย่อรูปนั้นเข้าเปนอันเดียวกัน.

อยํ วุจฺจติ รูปกฺขนฺโธ. นี้พระตถาคตตรัสเรียกว่ารูปขันธ์.

๓. ธาตุกถา

สงฺคโห. การสงเคราะห์ คือรวมเข้าเป็นหมวดหมู่เดียวกันได้, เช่น สงเคราะห์รูปขันธ์เข้าด้วยขันธ์, อายตนะ, ธาตุ, อันเป็นรูปธรรมด้วยกัน.

อสงฺคโห. การไม่สงเคราะห์ คือไม่รวมเข้าเป็นหมวดหมู่เดียวกัน, เช่นไม่สงเคราะห์รูปขันธ์เข้าด้วยขันธ์, อายตนะ, ธาตุ, อันเป็นนามธรรม.

สงฺคหิเตน อสงฺหิตํ. หมวดธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้เพราะเป็นฝ่ายเดียวกัน. แต่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับหมวดธรรมฝ่ายอื่น, เช่นอายตนะ, ธาตุ, ฝ่ายรูป, ที่สงเคราะห์เข้ากับรูปขันธ์ได้, แต่สงเคราะห์เข้ากับนามขันธ์ไม่ได้.

อสงฺคหิเตน สงฺคหิตํ. หมวดธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้เพราะต่างฝ่ายกัน, แต่สงเคราะห์เข้ากันได้กับหมวดธรรมฝ่ายเดียวกันเช่นนามขันธ์ไม่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะ, ธาตุ, ฝ่ายรูป, แต่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะ, ธาตุ, ฝ่ายนามด้วยกันได้.

สงฺคหิเตน สงฺคหิตํ. หมวดธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ เพราะเป็นฝ่ายเดียวกัน, ก็สงเคราะห์เข้ากันได้กับหมวดธรรมฝ่ายเดียวกันทั้งหมด, เช่นขันธ์ อายตนะ ธาตุ ฝ่ายรูปหรือธรรม, ก็สงเคราะห์เข้ากันได้ตามประเภททั้งหมด.

อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ. หมวดธรรมที่สงเคราะห์กันไม่ได้

เพราะต่างฝ่ายกัน, ก็สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับหมวดธรรมต่างฝ่ายกันทั้งหมด, เช่น รูปขันธ์สงเคราะห์เข้ากันกับนามขันธ์ไม่ได้, ก็สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับอายตนะ ธาตุ ฝ่ายนามทั้งหมด.

สมฺปโยโค. ความสัมปโยคประกอบกัน, คือความมีเกิด ดับ มีวัตถุที่ตั้งและอารมณ์เป็นสภาค คือมีส่วนร่วมเป็นอันเดียวกัน, เช่น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์, มีสัมปโยคประกอบนับนามขันธ์ ๓ เหล่านี้, วิญญาณขันธ์ก็มี สัมปโยคประกอบกับนามขันธ์ ๓ เหล่านี้ได้, ส่วนรูปขันธ์ไม่มีสัมปโยคประกอบกันกับอะไรอื่น.

วิปฺปโยโค. ความวิปปโยคไม่ประกอบ คือพรากกัน, เพราะเป็นวิสภาคผิดส่วนกัน, จึงต่างเกิดต่างดับเป็นต้น, เช่น รูปขันธ์มีวิปปโยคไม่ประกอบกับนามขันธ์ ๔, นามขันธ์ ๔ ก็มีวิปปโยคไม่ประกอบกับรูปขันธ์.

สมฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ. หมวดธรรมที่สัมปยุตประกอบกันได้, ก็วิปปยุตไม่ประกอบกับหมวดธรรมประเภทอื่น, เช่นขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่สัมปยุตประกอบกับนามขันธ์ ๔ ได้, ก็วิปปยุตไม่ประกอบกับรูปขันธ์.

วิปฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํ. หมวดธรรมที่วิปปยุตไม่ประกอบกันแล้ว, ก็สัมปยุตประกอบกันอีก, หมวดธรรมเช่นนี้ไม่มี, เพราะนามขันธ์ ๔ วิปปยุตไม่ประกอบกันกับรูปขันธ์แล้ว, ก็ไม่สัมปยุตประกอบกันกับธรรมอื่น นอกจากพวกของตน, รูปและนิพพานเป็นวิปปยุตไม่ประกอบกับนามขันธ์ ๔ แล้ว, ก็ไม่สัมปยุตกับธรรมอื่น.

อสงฺคหิตํ. หมวดธรรมที่ไม่สงเคราะห์เข้ากัน, คือ เมื่อกล่าวถึงบททั้งหลายที่ละเว้นไว้, ย่อมประมวลความโดยย่อว่า หมวดธรรมที่สัมปยุตประกอบกันก็ดี, หมวดธรรมที่วิปปยุตไม่ประกอบกันก็ดี, ย่อมสงเคราะห์เข้ากันได้บ้าง, สงเคราะห์เข้ากันมิได้บ้าง, เช่นสวดธรรมที่วิปปยุต ไม่ประกอบกับรูปขันธ์ คือพวกนามขันธ์ ๔, ก็สงเคราะห์เข้ากันกับนามขันธ์ทั้ง ๔, แต่ไม่สงเคราะห์เข้ากันกับรูปขันธ์.

---

๔. ปุคฺคลปญฺญตฺติ

ฉ ปญฺญตฺติโย. บัญญัติ คือการแสดงประกาศแต่งตั้งทั้งหลาย ๖.

ขนฺธปญฺญตฺติ. บัญญัติว่าขันธ์.
อายตนปญฺญตฺติ. บัญญัติว่าอายตนะ.
ธาตุปญฺญตฺติ. บัญญัติว่าธาตุ.
สจฺจปญฺญตฺติ. บัญญัติว่าสัจจะ.
อินฺทฺริยปญฺญตฺติ. บัญญัติว่าอินทรีย์.
ปุคฺคลปญฺญตฺติ. บัญญัติว่าบุคคล.

กิตฺตาวตา ปุคฺคลานํ ปุคฺคลปญฺญตฺติ. บัญญัติซึ่งบุคคลทั้งหลายว่าบุคคล, กำหนดประมาณเท่าไร ?

สมยวิมุตฺโต. บุคคลผู้พ้นแล้วโดยสมัย, คือบุคคลผู้ได้วิโมกข์หรือสมาบัติ ๘ ตามกาลตามสมัย, และมีอาสวะบางเหล่าสิ้นแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา, ได้แก่พระอริยบุคคล ๓ จำพวกเบื้องต้น ผู้ได้สมาบัติ ๘.

อสมยวิมุตฺโต. บุคคลผู้พ้นโดยไม่มีสมัย, คือบุคคลผู้มิได้วิโมกข์ ๘ ตามกาลตามสมัย, แต่มีอาสวะทั้งหลายสิ้นแล้ว, เพราะเห็นด้วยปัญญา, ได้แก่พระอรหันต์ สุกขวิปัสสก, อีกอย่างหนึ่งพระอริยบุคคลทั้งปวง ชื่อว่าอสมยวิมุตต์, เพราะได้อริยวิโมกข์ตามลำดับชั้น, อริยวิโมกข์ไม่มีสมัยกำเริบอีกได้.

กุปฺปธมฺโม. บุคคลผู้มีธรรมยังกำเริบ, คือบุคคลผู้ได้รูปสมาบัติหรืออรูปสมาบัติยังไม่คล่องแคล่วชำนาญ, มีฐานะโอกาสจะอาศัยความประมาท เนื่องจากสมาบัตินั้นได้.

อกุปฺปธมฺโม. บุคคลผู้มีธรรมอันไม่กำเริบได้, คือบุคคลผู้ได้รูปสมาบัติ หรืออรูปสมาบัติคล่องแคล่วชำนาญ, ไม่มีฐานะโอกาสจะประมาทเสื่อมจากสมาบัตินั้นได้, ได้แก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ได้สมาบัติ, อีกอย่างหนึ่ง พระอริยบุคคลทั้งปวง ชื่อว่ากุปปธัมมะ, เพราะอริยวิโมข์ของท่านเป็นธรรมไม่กำเริบอีกได้.

ปริหานธมฺโม. บุคคลผู้มีธรรมยังเสื่อมได้, คือบุคคลผู้มีธรรมยังกำเริบได้นั้นแล.

อปริหานธมฺโม. บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เสื่อมได้, คือบุคคลผู้มีธรรมอันไม่กำเริบได้นั้นแล.

เจตนาภพฺโพ. บุคคลผู้ควรเพื่อถึงความไม่เสื่อม เพราะเจตนา

เอาใจใส่, คือบุคคลผู้ได้รูปสมาบัติ หรืออรูปสมาบัติ, ยังไม่คล่องแคล่วชำนาญ, เมื่อเอาใจใส่อยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสมาบัตินั้น.

อนุรกฺขนาภพฺโพ. บุคคลผู้ควรเพื่อถึงความไม่เสื่อมเพื่อคอยรักษาไว้, คือบุคคลผู้ได้รูปสมาบัติ หรืออรูปสมาบัติ ยังไม่คล่องแคล่วชำนาญ, เมื่อคอยรักษาอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสมาบัตินั้น.

ปุถุชฺชโน. บุคคลผู้เป็นปุถุชน มีกิเลสเกิดหนาแน่น, คือบุคคลผู้ยังละสังโยชน์ ๓ เบื้องต้นไม่ได้, และไม่ปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์เหล่านั้น.

โคตฺรภู. บุคคลผู้ถึงญาณครอบโคตร, คือบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ก่อนแต่จะก้าวเข้าสู่อริยธรรม, โดยไม่มีธรรมอื่นคั่นในระหว่างได้แก่ผู้ล่วงโคตรคือมณฑลบัญญัติปุถุชน, จะย่างขึ้นสู่โคตรอริยชน, กำลังอยู่ในภาวะที่มิใช่ปุถุชน มิใช่อริยชน.

ภยูปรโต. บุคคลผู้งดเว้นเฉพาะความกลัว, ได้แก่พระเสขบุคคล ๗ และปุถุชนผู้มีศีล, ปุถุชนกลัวภัย ๔ คือทุคคติภัย ภัยคือทุคติ, วัฏฏภัย ภัยคือวนกิเลส กรรม วิบาก, กิเลสภัย ภัยคือกิเลส, อุปวาทภัย ภัยคือความติเตียน, จึงงดเว้นบาป, พระเสขบุคคลแม้ตั้งอยู่ใน อริยมรรค อริยผล, ก็ยังกลัวภัย ๓ เว้นทุคคติภัย.

อภยูปรโต. บุคคลผู้งดเว้นเพราะความไม่กลัว, ได้แก่พระอรหันต์ขีณาสพผู้ตัดภัยได้เด็ดขาด.

ภพฺพาคมโน. บุคคลผู้ควรเพื่อมาแน่แท้ในกุศลธรรมทั้งหลาย คือบุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยกัมมาวรณ์ เครื่องกั้น คือกรรม, ได้แก่

อนันตริยกรรม ๕, ไม่ประกอบด้วยกิเลสาวรณ์ เครื่องกั้นคือกิเลส, ได้แก่นิตยมิจฉาทิฏฐิ, ไม่ประกอบด้วยวิปากาวรณ์ เครื่องกั้นคือวิบาก, ได้แก่อเหตุกปฏิสนธิ, และทุเหตุกปฏิสนธิ, เป็นผู้มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ไม่บ้าใบ้, เป็นภัพพบุคคล สมควรบรรลุมรรคผลได้.

อภพฺพาคมโน. บุคคลผู้ไม่ควรเพื่อมาแน่แท้ในกุศลธรรมทั้งหลาย, คือบุคคลผู้ประกอบด้วยเครื่องกั้น ๓ อย่างนั้นเป็นผู้ปราศจากศรัทธาเป็นต้น, เป็นอภัพพบุคคล ไม่สมควรบรรลุมรรคผล.

นิยโต. บุคคลผู้เที่ยงแน่แท้ คือบุคคลทำอนันตริยกรรม ๕, และบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ๒ จำพวก, เที่ยงแน่แท้ที่จะไปสู่นรก, พระอริยบุคคล ๘ จำพวก, เที่ยงแน่แท้ต่อมรรคผลสูง ๆ ขึ้นไป, และเที่ยงแน่แท้ต่ออนุปาทาปรินิพพาน.

อนิยโต. บุคคลผู้ไม่เที่ยงแน่แท้ คือบุคคลนอกจากนิยตบุคคลเหล่านั้น, เพราะมีคติไม่แน่นอน.

ปฏิปนฺนโก. บุคคลผู้ปฏิบัติแล้ว, คือบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔, ได้แก่ตั้งอยู่แล้วในมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น.

ผเลฏฺฐิโต. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล, คือบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยผล ๔, มีโสดาปัตติผลเป็นต้น.

อรหา. บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์, คือท่านผู้ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐, ด้วยการละโดยไม่มีส่วนเหลือ.

อรหตฺตาย ปฏิปนฺโน. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์, คือบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์เบื้องปลายทั้ง ๕ มีรูปราคะเป็นต้น.

---

๕. กถาวตฺถุ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกตฺถปรมตฺเถนาติ. สกวาที ถามว่า สัตว์บุคคลชายหญิงย่อมมีได้โดยอรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, โดยอรรถอย่างยิ่งสูงสุด คือ ปรมัตถ์หรือ ?

อามนฺตา ปรวาทีตอบว่า ย่อมมีได้, เพราะพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงสัตว์บุคคลชายหญิงไว้ในพระสูตร, โดยสมมติสัจจะ คือความจริงโดยสมมติ.

โย สจฺฉิกตฺโถ ปรมตฺโถ ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ, สจฺฉิกตฺถปรมตฺเถนาติ. สกวาที ถามว่า อรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, อรรถอย่างยิ่งสูงสุดคือปรมัตถ์ใด, สัตว์บุคคลชายหญิงนั้น ย่อมมีได้โดยอรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, โดยอรรถอย่างยิ่งสูงสุด คือ ปรมัตถ์นั้นหรือ ?

น เหวํ วตฺตพฺเพ. ปรวาที ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้นเลย, เพราะสัตว์บุคคลชายหญิงนั้น, ไม่มีได้โดยปรมัตถ์สัจจะ, คือความจริงโดยปรมัตถ์.

อาชานาหิ นิคฺคหํ. สกวาที กล่าวว่า ท่านจงยอมรับนิคคหะโทษควรข่มขี่, เพราะคำต้นกล่าวรับรองแล้ว, แต่คำหลังกลับกล่าวปฏิเสธ.

หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกตฺถปรมตฺเถน. ถ้าสัตว์บุคคลชายหญิง ย่อมมีได้โดยอรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, โดยอรรถอย่างยิ่งสูงสุด คือ ปรมัตถ์ไซร้.

เตน วต เร วตฺตพฺเพ, โย สจฺฉิกตฺโถ ปรมตฺโถ ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกตฺถปรมตฺเถนาติ. ท่านผู้เจริญ, เพราะเหตุนั้นแล, พึงกล่าวว่า อรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, อรรถอย่างยิ่งสูงสุด คือ ปรมัตถ์ใด, สัตว์บุคคลชายหญิงนั้นย่อมมีได้โดยอรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, โดยอรรถอย่างยิ่ง คือ ปรมัตถ์นั้น.

มิจฺฉา. สัตว์บุคคลชายหญิงซึ่งท่านปรวาทีกล่าวแล้วในข้อนั้น, ท่านกล่าวรับรองในปัญหาต้นว่า สัตว์บุคคลชายหญิงย่อมมีได้โดยอรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, โดยอรรถอย่างยิ่งสูงสุด คือ ปรมัตถ์, แต่ท่านกลับไม่กล่าวรับรองในปัญหาหลังว่า อรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง อรรถอย่างยิ่ง คือ ปรมัตถ์ใด, สัตว์บุคคลชายหญิงนั้นย่อมมีได้โดยอรรถแจ่มแจ้งเป็นจริง, โดยอรรถอย่างยิ่ง คือ ปรมัตถ์นั้น. คำของท่านนี้จึงผิด เพราะขัดแย้งกันเอง. ถ้าจะไม่พึงกล่าวรับรองในปัญหาหลัง, ก็ไม่พึงกล่าวรับรองในปัญหาต้นเสียก่อน, ฉะนั้น สัตว์บุคคลชายหญิงซึ่งท่านกล่าวแล้ว, อันท่านกล่าวรับรองในปัญหาต้น, แต่ไม่กล่าวรับรองในปัญหาหลัง, จึงผิดพลาดขัดแย้งกันเอง.

๖. ยมก

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา. ธรรมทั้งหลายเป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง.

สพฺเพ เต กุสลมูลา. ธรรมทั้งหลายนั้นเป็นกุศลมูล, คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะทั้งสิ้น.

เย วา ปน กุสลมูลา. ก็หรือว่า ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเป็นกุศลมูล.

สพฺเพ เต ธมฺมา กุสลา. ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเป็นกุศลทั้งสิ้น.

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา. ธรรมทั้งหลายเป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง.

สพฺเพ เต กุสลมูเลน เอกมูลา. ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นทั้งสิ้นมีมูลเป็นอันเดียวกันกับกุศลมูล.

เย วา ปน กุสลมูเลน เอกมูลา. ก็หรือว่า ธรรมทั้งหลายเหล่าใดมีมูลเป็นอันเดียวกันกับกุศลมูล.

สพฺเพ เต ธมฺมา กุสลา. ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเป็นกุศลทั้งสิ้น.

---

๗. ปฏฺฐาน

เหตุปจฺจโย. เหตุเป็นปัจจัย. เหตุที่ตั้งอยู่เฉพาะแห่งผล มี ๖ อย่าง, ได้แก่อกุศลเหตุ ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ, กุศลเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ. อกุศลเหตุเป็นปัจจัยแดนเกิดแห่งผล, คือ

อุดหนุนให้เกิดนามรูป, หรือจิตเจตสิกและรูปฝ่ายอกุศล. กุศลเหตุเป็นปัจจัยแห่งนามรูปฝ่ายกุศล, เหมือนอย่างรากแก้วของต้นไม้ใหญ่, เป็นที่ตั้งอยู่ได้ของต้นไม้, และช่วยอุดหนุนต้นไม้ให้งอกงาม.

อารมฺมณปจฺจโย. อารมณ์เป็นปัจจัย, อารมณ์เรื่องที่จิตเจตสิกทั้งหลายยึดหน่วง มี ๖ อย่าง, ได้แก่รูปารมณ์ อารมณ์คือรูป, สัททารมณ์ อารมณ์คือเสียง, คันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น, รสารมณ์ อารมณ์คือรส, โผฏฐัพพารมณ์ อารมณ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง, ธัมมารมณ์ อารมณ์คือธรรม, ได้แก่เรื่องของรูปเป็นต้นที่ได้ประสบแล้วในอดีต. อารมณ์เหล่านี้, เป็นปัจจัยแห่งเหตุ ๖ ประการเหล่านั้น, เพราะจิตและเจตสิกทั้งปวงต้องอาศัยยึดหน่วงอารมณ์ จึงเกิดขึ้นได้, เหมือนอย่างคนชราหรือทุพพลต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดหน่วง, จึงทรงตัวลุกขึ้นเดินไปได้.

อธิปติปจฺจโย. อธิบดีเป็นปัจจัย, อธิบดีคือธรรมที่เป็นใหญ่กว่าสัมปยุตตธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับตน แบ่งเป็น ๒ ประเภทก่อน, คือ อารัมมณาธิปติ, อธิบดีคืออารมณ์ชนิดที่น่าปรารถนาอย่างแรง ๑, สหชาตาธิปติ, อธิบดีคือธรรมที่เกิดร่วมกัน ๑, สหชาตาธิปติ มี ๔ อย่าง, คือ ฉันทาธิปติ, อธิบดีคือฉันทะเจตสิก ความพอใจที่เกิดขึ้นในใจ, วิริยาธิปติ, อธิบดีคือวิริยะเจตสิก ความเพียรที่เกิดขึ้นในใจ, จิตตาธิปติ, อธิบดีคือความเอาใจจดจ่อ, วิมังสาธิปติ, อธิบดีคือปัญญาเจตสิก ปัญญาใคร่ครวญพิจารณาที่เกิดขึ้นในใจ, อารมณ์อย่างแรงเป็นอธิปติปัจจัย, เพราะทำให้นามธรรมคือจิตและเจตสิกน้อมไปยึด

อย่างหนักหน่วง, ส่วนอธิบดี ๔ มีฉันทะเป็นต้น เป็นอธิปติปัจจัย, เพราะสามารถยังธรรมซึ่งเกิดร่วมกับตน, และนามธรรมอื่นซึ่งไม่สามารถจะเป็นอธิบดีได้ ให้น้อมไปตามอำนาจของตน.

อนนฺตรปจฺจโย. ธรรมที่เกิดเป็นลำดับไม่มีระหว่างคั่นเป็นปัจจัย, คือสามารถยังจิตตุปบาท (ความเกิดแห่งจิต) อันสมควรกันให้เกิดขึ้นในลำดับของตน, ได้แก่นามธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดก่อน, เป็นปัจจัยอุดหนุนแก่นามธรรม, คือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลัง ได้แก่ช่วยอุปการะให้เกิดขึ้นสืบต่อกันไปโดยไม่ว่างเว้น, คือไม่มีระหว่างคั่น เว้นไว้แต่จุติจิตของพระอรหันต์.

สมนนฺตรปจฺจโย. ธรรมที่เกิดเป็นลำดับสืบต่อกันเรื่อยไป, ไม่มีธรรมอื่นมาคั่นระหว่างเลยทีเดียวเป็นปัจจัย, ได้แก่นามธรรมที่เกิดก่อน, เป็นสมนันตรปัจจัยแก่นามธรรมที่เกิดภายหลัง, คล้ายกันกับอนันตรปัจจัย.

สหชาตปจฺจโย. ธรรมที่เกิดร่วมกันเป็นปัจจัย, คือ ธรรมที่เกิดร่วมกันต่างเป็นปัจจัยอุดหนุนกันเอง. ด้วยอำนาจที่ยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดพร้อมกัน, เพราะเมื่อตนไม่เกิด แม้ธรรมที่เกิดร่วมกันก็ไม่เกิดขึ้นได้, เหมือนอย่างดวงไฟเกิดพร้อมกับแสงไฟ เมื่อไม่มีดวงไฟแสงไฟก็มีขึ้นไม่ได้, เช่นนามขันธ์ ๔, มหาภูตรูป ๔, ปฏิสนธิหทยวัตถุ, เป็นสหชาตปัจจัย.

อญฺญมญฺญปจฺจโย. ธรรมแต่ละอย่างต่างต้องอาศัยกันและกันเป็นปัจจัย. คือธรรมที่เป็นอุปการะ โดยอุดหนุนกันและกันให้เกิดขึ้น,

เหมือนอย่างไม้ ๓ อันต่างพิงอาศัยกัน จึงตั้งอยู่ได้, ได้แก่นามขันธ์ ๔ ช่วยอุดหนุนกันและกันให้เกิดขึ้น, มหาภูตรูป ๔ ช่วยอุดหนุนกันและกันให้เกิดขึ้น, ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทยวัตถุช่วยอุดหนุนกันและกันให้เกิดขึ้น.

นิสฺสยปจฺจโย. ธรรมเป็นปัจจัยโดยเป็นนิสัยที่อาศัย คือเป็นที่อาศัยโดยอธิษฐานการ คืออาการที่ตั้งมั่น ๑, เป็นที่อาศัย โดยนิสสยาการ คืออาการที่อิงอาศัย ๑, ธรรมเป็นนิสัยปัจจัยที่อาศัยโดยอาการที่ตั้งมั่นนั้น, ได้แก่ปฐวีธาตุ เป็นที่อาศัยตั้งมั่นแห่งธาตุอื่น, วัตถุ ๖ มีจักษุ เป็นต้น เป็นที่อาศัยตั้งมั่นแห่งจักษุวิญญาณเป็นต้น, เหมือนอย่างแผ่นดินเป็นที่อาศัยตั้งมั่นของต้นไม้เป็นต้นบนแผ่นดิน. ธรรมเป็นนิสัยที่อาศัยโดยอาการที่อิงอาศัยนั้น, ได้แก่นามขันธ์ ๔ เป็นที่อิงอาศัยกันและกัน, อาโป เตโช วาโย ก็เหมือนกัน, เหมือนอย่างแผ่นผ้าเป็นที่อาศัยแห่งจิตรกรรมภาพวาดเขียน.

อุปนิสฺสยปจฺจโย. ธรรมเป็นปัจจัยโดยเป็นอุปนิสัยที่อาศัยอย่างแรงกล้า, ได้แก่อารมณ์อย่างแรงกล้า, เหมือนอย่างอารมณ์ที่เป็นอธิปติปัจจัย, เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ให้เกิดธรรมที่เกิดจากอารมณ์นั้นเป็นปัจจัย; เรียกว่าอารัมมณูปนิสสยปัจจัย, ธรรมเป็นปัจจัยโดยอุปนิสัย ที่อาศัยอย่างแรงกล้าคืออารมณ์; ธรรมที่เกิดเป็นลำดับไม่มีระหว่างคั่นอย่างแรงกล้า เหมือนอย่างอนันตรปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัยให้เกิดธรรมที่เกิดจากธรรมนั้นเป็นปัจจัยโดยไม่มีระหว่างคั่น, เรียกว่าอนันตรูปนิสสยปัจจัย, ธรรมเป็นปัจจัยโดยเป็นอุปนิสัยที่อาศัยอย่าง

แรงกล้า, คือธรรมที่เกิดเป็นลำดับ ไม่มีระหว่างคั่น; เหตุที่ทำมาจนเป็นปกตินิสัยแล้ว ไม่เกี่ยวข้องด้วยอารัมมณปัจจัย, เป็นเหตุที่ตนทำให้เกิดขึ้นเอง, เช่น กุศลธรรม อกุศลธรรมต่าง ๆ ก็ดี, เป็นเหตุฝ่ายกุศลและอกุศล, ที่เนื่องจากการเสวนาซ่องเสพบุคคลและอาหารเป็นต้นของตนก็ดี, เรียกว่า ปกตูปนิสฺสยปัจจัย ธรรมเป็นปัจจัยโดยอุปนิสัย ที่อาศัยอย่างแรงกล้า, คือเหตุที่ทำมาจนเป็นอุปนิสัยแล้ว.

ปุเรชาตปจฺจโย. ธรรมที่เกิดก่อนเป็นปัจจัย, คือธรรมที่เกิดขึ้นก่อนแล้ว ยังคงมีอยู่ไม่ดับไป. ได้แก่รูปธรรมที่เกิดขึ้นก่อนแล้ว ยังไม่ดับไป, เป็นปัจจัยอุดหนุนนามธรรม, คือจิตและเจตสิกให้เกิดขึ้น, เปรียบเหมือนพระอาทิตย์และพระจันทร์เกิดขึ้นก่อน ยังไม่ดับไป, สัตวโลกทั้งหลายจึงได้อาศัยเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ในโลก.

ปจฺฉาชาตปจฺจโย. ธรรมที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัย, ได้แก่นามธรรมคือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลัง, เป็นปัจจัยอุดหนุนแก่รูปธรรมที่เกิดก่อนให้ตั้งอยู่ได้จนครบอายุ, อายุของรูปธรรมเท่ากับอายุของจิต ๑๗ ดวง, รูปธรรมที่เกิดก่อนจะตั้งอยู่ได้ตลอด ๑๗ ขณะจิตนี้ ก็เพราะจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลังอุปถัมภ์ให้ตั้งอยู่และให้เจริญ, มีอุปมาเหมือนอย่างต้นไม้ที่ปลูกไว้แล้ว จะตั้งอยู่และเจริญขึ้นได้, ก็ด้วยอาศัยน้ำฝนที่ตกลงมา หรือเอาน้ำรดในภายหลัง, หรือมีอุปมาเหมือนอย่างลูกนกแร้งที่ยังเล็ก บินไปหาอาหารมิได้, ก็ได้อาศัยเจตนาที่หวังอาหารนั้นเองบำรุงเลี้ยง, จนกว่าจะบินออกไปหาอาหารเองได้.

อาเสวนปจฺจโย. ธรรมที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์บ่อย ๆ เป็นปัจจัย,

ได้แก่โลกิยชวนจิตที่ขึ้นบ่อย ๆ ชื่อว่าเสพอารมณ์บ่อย ๆ, เป็นปัจจัยอุดหนุนธรรมที่เป็นเชื้อสายชาติเดียวกันให้เกิดขึ้น, เช่นเมื่อกุศลชวน-จิตดวง ๑ เกิดขึ้น, ก็เป็นปัจจัยอุดหนุนกุศลชวนจิตชนิดเดียวกันให้เกิดขึ้นอีกเป็นดวงที่ ๒, เป็นปัจจัยอุดหนุนต่อกันไปดังนี้ จนถึงดวงที่ ๗, ซึ่งเป็นตัวเจตนาลงสันนิษฐานให้สำเร็จกิจอย่างหนึ่ง ๆ, เหมือนอย่างบุคคลได้เรียนวิชาอย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว, ย่อมเรียนวิชาอย่างเดียวกันนั้นต่อขึ้นไปได้ง่าย, และเร็วขึ้นจนกระทั่งสำเร็จการเรียนวิชาอย่างนั้น.

กมฺมปจฺจโย. กรรมเป็นปัจจัย กรรมได้แก่เจตสิกธรรม คือเจตนา ความจงใจ, เป็นปัจจัยปรุงแต่งจัดแจงจิต, เจตสิก ธรรมที่เกิดในจิต, กัมมชรูป, รูปที่เกิดแต่กรรม และจิตตชรูป รูปที่เกิดแต่จิต, ที่เกิดร่วมกันเป็นสหชาตธรรม, เช่นเมื่อจิตและเจตสิกรับรูปา-รมณ์เป็นต้น เกิดโลภจิตขึ้น, กรรมคือเจตนาที่เป็นสหชาตเกิดร่วมอยู่ด้วย, ก็เป็นปัจจัยปรุงแต่งจัดแจงโลภจิตนั้นให้เข้ารับรูปารมณ์เต็มที่, เป็นเหตุให้แสดงอาการของโลภะออกมาทางกายวาจา ด้วยอำนาจโลภมูลเจตนา อีกอย่างหนึ่ง กรรมที่เป็นนานาขณิกะ เกิดขึ้นในขณะต่าง ๆ กัน เป็นปัจจัยเพาะพืชพันธุ์ไว้, เมื่อกุศลเจตนา และอกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตนั้นดับไปแล้ว, กรรมคือเจตนานี้ก็ยังเพาะพืชพันธุ์ไว้, มีอำนาจส่งผลให้ปรากฏขึ้นในภายหลัง.

วิปากปจฺจโย. วิบากเป็นปัจจัย, วิบากคือธรรมที่เป็นผลของกุศลและอกุศล, ได้แก่วิบากนามขันธ์ ๔ หรือวิบากจิตเจตสิก, เป็น

ปัจจัยอุดหนุนซึ่งกันและกัน, และเป็นปัจจัยอุดหนุนปฏิสนธิกัมมชรูป และจิตตชรูป, วิบากเป็นปัจจัยอุดหนุนวิบากนี้, มีอุปมาเหมือนอย่างชราซึ่งเป็นวิบาก เกิดสืบมาจากชาติ ชรา ในตอนแรก ๆ ที่ติดมาตั้งแต่เป็นทารก เป็นปัจจัยอุดหนุนชรา ในตอนหลัง ๆ โดยลำดับ.

อาหารปจฺจโย. อาหารเป็นปัจจัย, สภาพที่นำผลมาคือประมวลมาซึ่งผลของตน ๆ ชื่อว่าอาหาร, เป็นปัจจัยอุปถัมภ์รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย, อาหารปัจจัยนี้ มี ๔ อย่าง คือ กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว, ได้แก่โอชาภายนอกที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ เป็นรูปอาหาร เป็นปัจจัยอุดหนุนรูปกาย, ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ, มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือเจตนาจงใจ, วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ, ๓ ข้อนี้เป็นนามอาหาร, เป็นปัจจัยอุดหนุนนามธรรมคือจิตเจตสิกที่ประกอบด้วยตน, และอุดหนุนจิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูป, ซึ่งมีนามอาหารและจิตเจตสิกนั้นเป็นสมุฏฐาน, อาหารเหล่านี้เป็นปัจจัยอุดหนุนรูปธรรมและนามธรรมของสัตว์ทั่วทั้ง ๓๑ ภูมิ, เพราะสัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร.

อินฺทฺริยปจฺจโย. อินทรีย์เป็นปัจจัย, ธรรมที่เป็นใหญ่ คือกระทำซึ่งความเป็นใหญ่ยิ่ง ชื่อว่าอินทรีย์, อินทรีย์มี ๒๒ คือจักขุนทรีย์ อินทรีย์คือตา ๑, โสตินทรีย์ อินทรีย์คือหู ๑, ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือจมูก ๑, ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือลิ้น ๑, กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย ๑, มนินทรีย์ อินทรีย์คือใจ ๑, อิตถินทรีย์ อินทรีย์คือหญิง ๑, ปุริสินทรีย์ อินทรีย์คือชาย ๑, ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต ๑, สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุข ๑,

ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือทุกข์ ๑, โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัส ๑, โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัส ๑, อุเปกขินทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขา ๑, สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา ๑, วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือเพียร ๑, สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ ๑, สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ ๑, ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ๑, อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ อินทรีย์คือโสดาปัตติมรรค ๑, อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือโสดาปัตติผลจนถึงอรหัตมรรค ๑, อัญญาตาวินทรีย์ อินทรีย์คืออรหัตผล ๑, อินทรีย์เหล่านี้ ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ๆ, เช่น ตา ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในการเห็นรูป, และยกเว้นอิตถีภาวะ ปุริสภาวะเสีย เหลือ ๒๐, เป็นปัจจัยและเป็นผลแห่งปัจจัยของกันและกัน.

ฌานปจฺจโย. ฌานเป็นปัจจัย, ฌานคือการเพ่งอารมณ์อย่างแน่วแน่, ประกอบด้วยองค์เป็นปฐม คือวิตก วิจาร ปีติ เวทนา เอกัคคตา, เป็นปัจจัยอุดหนุนนามขันธ์ ๔, และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกับตน, อีกอย่างหนึ่ง ฌานมี ๒ คือ อารัมมณูปนิชฌาน เพ่งอารมณ์ทางสมถภาวนา ๑, ลักขณูปนิชฌาน เพ่งลักษณะทางวิปัสสนาภาวนา คือไตรลักษณ์ ๑, ต่างเป็นปัจจัยอุดหนุนตามอำนาจของตน.

มคฺคปจฺจโย. มรรคเป็นปัจจัย. มรรคคือธรรมที่เป็นประดุจหนทาง, เพราะเป็นธรรมนำให้มุ่งหน้าไปสู่สุคติ ทุคติ และนิพพาน, องค์มรรค ๙, ได้แก่ปัญญา, วิตก, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, วิริยะ, สติ, เอกัคคตา, ทิฏฐิ, องค์มรรคเหล่านี้ เว้น

ทิฏฐิข้อที่ ๙ เหลือ ๘ เป็นฝ่ายกุศล, องค์มรรค ๔ คือ วิตก, วิริยะ, เอกัคคตา, ทิฏฐิ, (ความเห็นผิด), เป็นฝ่ายอกุศล, และองค์มรรค ๘ ฝ่ายอัพยากฤต, เป็นปัจจัยอุดหนุนให้ไปสู่ สุคติ ทุคติ และนิพพาน ตามประเภท, และอุดหนุนสหชาตธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับตนให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับตน, และให้ทำกิจตามหน้าที่ของตน ๆ.

สมฺปยุตฺตปจฺจโย. ธรรมที่สัมปยุตกันเป็นปัจจัย, ธรรมที่ประกอบพร้อมกัน ๔ ประการ, คือธรรม ๒ อย่าง, เมื่อเวลาเกิดก็เกิดพร้อมกัน ๑, เมื่อเวลาดับก็ดับพร้อมกัน ๑, มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน ๑, และมีที่อาศัยอันเดียวกัน ๑, เรียกสัมปยุตตธรรม, ได้แก่จิตและเจตสิกที่เป็นนามธรรมด้วยกัน, เป็นปัจจัยและผลของปัจจัยของกันและกัน, แม้จะมีหน้าที่ต่างกัน แต่ก็สัมปยุตประกอบกันได้สนิท, ดังจะยกตัวอย่างนามขันธ์ ๔, เวทนาขันธ์ ทำหน้าที่เสวยอารมณ์, สัญญาขันธ์ ทำหน้าที่จำอารมณ์, สังขารขันธ์ ทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์, วิญญาณ-ขันธ์ ทำหน้าที่รู้อารมณ์, แม้จะต่างหน้าที่กันแต่ก็สัมปยุตกันสนิท, เหมือนอย่างเภสัชจตุมธุรส ประกอบด้วยของ ๔ อย่าง คือ น้ำมัน-เนย ๑, น้ำมันงา ๑, น้ำผึ้ง ๑, น้ำตาล ๑, มีรสเข้ากันสนิทจนไม่อาจจะแยกรสออกจากกันได้.

วิปฺปยุตฺตปจฺจโย. ธรรมที่วิปปยุตกันเป็นปัจจัย, ธรรมที่ไม่สัมปยุตกันดังกล่าวในข้อก่อน เรียกวิปปยุตตธรรม, ได้แก่นามและรูป, นามเป็นวิปปยุตตธรรมของรูป, รูปก็เป็นวิปปยุตตธรรมของนาม, เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะของสัมปยุตตธรรมครบทุกอย่าง, ดังเช่น

เมื่อจิตเกิด แม้จิตตชรูปจะเกิดด้วย แต่ก็ขาดลักษณะข้ออื่น, ทั้งรูปและนามแม้จะเป็นวิปปยุตตธรรมของกัน. แต่ก็เป็นปัจจัยอุดหนุนกันและกันเพราะต่างอาศัยกันเป็นไป, เหมือนอย่างคน ๒ คนมิใช่ญาติกัน, แต่ก็อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน, อีกอย่างหนึ่ง วิปปยุตตปัจจัยนี้ เปรียบเหมือนรส ๖ อย่าง, คือ หวาน ๑, เปรี้ยว ๑, ฝาด ๑, เค็ม ๑, ขม ๑, เผ็ด ๑, รวมเป็นรสเดียวกันไม่ได้, แต่ก็อาศัยปรุงเป็นแกงอย่างใดอย่างหนึ่งจึงเป็นปัจจัยอุดหนุนกันได้.

อตฺถิปจฺจโย. ธรรมที่มีอยู่เป็นปัจจัย, ธรรมที่มีอยู่คือธรรมที่ยังปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปปาทะ ความเกิด, ฐิติ ความตั้งอยู่, ภังคะ ความดับ, คือยังมีอยู่ในระหว่างนั้นยังไม่ดับไป, ธรรมที่ชื่อว่ามีอยู่อย่างมีกำลังกล้า คือที่อยู่ในฐิติความตั้งอยู่, เป็นปัจจัยอุดหนุนธรรมที่เป็นผลของตนให้เกิดขึ้น, ข้อสำคัญเป็นปัจจัยอุปถัมภ์ธรรมที่เป็นผลของตนให้ดำรงอยู่, เหมือนอย่างพื้นดินที่มีอยู่ อุปถัมภ์ต้นไม้ที่มีอยู่เหมือนกันให้งอกงามและตั้งอยู่, เช่นนามขันธ์ ๔ เป็นอัตถิปัจจัยกันและกัน, มหาภูตรูป ๔ เป็นอัตถิปัจจัยกันและกัน, นามรูปในขณะปฏิสนธิ เป็นอัตถิปัจจัยกันและกัน.

นตฺถิปจฺจโย. ธรรมที่ไม่มีเป็นปัจจัย, ธรรมที่ไม่มีคือธรรมที่ดับไปแล้ว, เป็นปัจจัยอุดหนุนธรรมเช่นเดียวกัน ให้เกิดขึ้นสืบต่อไปในลำดับ, ดังที่กล่าวแล้วในอนันตรปัจจัย, เช่นจิตและเจตสิกดวงที่ ๑ ดับไป, ก็เป็นปัจจัยให้ดวงที่ ๒ เกิดสืบต่อไปในลำดับ, ถ้าดวงที่ ๑ ไม่ดับ ดวงที่ ๒ ก็เกิดขึ้นมิได้, เหมือนอย่างแสงสว่างกับความมืด,

เมื่อแสงสว่างดับไป ความมืดจึงปรากฏขึ้นได้.

วิคตปจฺจโย. ธรรมที่ปราศจากไปเป็นปัจจัย, ธรรมที่ปราศจากไป คือธรรมที่ถึงความดับ, เป็นปัจจัยอุดหนุนธรรมเช่นเดียวกันให้เกิดขึ้นในลำดับ เช่นเดียวกับนัตถิปัจจัย.

อวิคตปจฺจโย. ธรรมที่ไม่ปราศจากไปเป็นปัจจัย, ธรรมที่ไม่ปราศจากไป คือธรรมที่ยังไม่ถึงความดับ, เป็นปัจจัยอุปการะแก่ธรรมผู้รับอุปการะที่ยังมีอยู่ด้วยกัน เช่นเดียวกับอัตถิปัจจัย.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ กรุงเทพมหานคร
นายเฉลี่ยว โพธิเกษม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. 2817790 ๑๑/๕/๒๕๑๙

